

Klesanje je forma energije

Pašut, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Fine Arts / Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:215:600784>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Fine Arts in Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI

NASTAVNIČKI ODSJEK

Ivana Pašut

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, rujan 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI

NASTAVNIČKI ODSJEK

Diplomski rad:

Klesanje je forma energije

Diplomantica: Ivana Pašut

Mentorica: prof. art. Vlasta Žanić

Komentorica: doc. art. Tanja Vujasinović

Zahvaljujem se svojim mentoricama Vlasti Žanić i Tanji Vujasinović na pomoći i usmjeravanju pri izradi diplomskog rada. Zahvaljujem se Hrvoslavi Brkušić na savjetima i pomoći oko video rada.

Zahvaljujem se kolegama kiparima Karlu Risu i Teu Hercegu na pomoći u prvoj fazi rada.

I na kraju, zahvaljujem se svim prijateljima, kolegama i obitelji koji su mi davali neizmjernu podršku i bez kojih ovo sve ne bi bilo moguće!

Jadikovka kamena

„Vratite me u gromade, u klisure, u spletove gorja.
U zakone vječnosti moje djevičanstvo.
Bacite u mora, u oceane, gromovima predajte me.
Vladari zemlje, mir i san mi dajte.
Neka vojske vaše ne zvone kopitama. Neka
suze ne teku.
Izvadite me iz pločnika i ulica, iz pragova tamnica i katedrala.
Neka me munje i bure biju. I zvijezde da me krune.
I ti, ruko koja dižeš dlijeto, ne
daj mi život čovjeka.
Ne daj mi srce i razum i oči koje
gledaju.
U mramorna mora, u sne i magle vratite me.
Vladari zemlje, mir i san mi dajte.
I ti, ruko koja dižeš dlijeto, ne budi me.
Ne daj mi oči koje gledaju zločin.“

Jure Kaštelan

Sažetak

Klesanje je forma energije naziv je audio-vizualne instalacije koja predstavlja proces klesanja kamena a sastavljena je od nekoliko elemenata. To su: video, koji prikazuje proces klesanja kamenog bloka sve dok se ne pretvori u kamenu prašinu, kamena prašina kao završni produkt na postolju na kojemu sam klesala, zatim alat kojim sam klesala, radna odjeća koju sam nosila za vrijeme procesa te naposljetku i rukom ispisani *Dnevnik klesanja*.

U cjelokupnom radu vrlo je važan zvuk mantričkog, meditativnog ritma udaraca špice o kamen. Blok kamena je smrvljen, poništen. Ukazuje na spoj između dvije naizgled oprečne, ali neraskidive veze – s jedne strane rad prikazuje ljepotu i meditaciju samog čina klesanja i sve što sa sobom nosi ili odnosi. Nestaju svi problemi do toga časa i počinje kamen, problem, muke, teškoće i zvuk. S druge strane tendencija ka uništenju, odnosno poništenju kamena te samoj njegovoj dematerijalizaciji, ukazuje na razornu moć alata u rukama čovjeka, tvrdoglavost, volju, strpljenje, vrijeme... Izlažem materijalne i virtualne dokaze procesa klesanja kamena kao umjetnički rad:

Video:

Video je ključan element rada iz razloga što čini vidljivim cijeli proces poništenja jednog kamenog bloka. Važan segment videa je i dokumentirani zvuk klesanja. Osim što naglašava mantričku meditativnost samog procesa, ukazuje na izmjene ritma i snage udaraca te daje dinamiku cjelokupnoj instalaciji.

Prašina:

Kamena prašina sa većim i manjim komadićima razlomljenog kamena izložena na postamentu na kojemu sam klesala predstavlja (de)materijalizirani produkt procesa kao umjetničko djelo.

Odjeća:

Oblačenje svakodnevno iste odjeće za vrijeme trajanja procesa klesanja, pretvorilo se svojevrsni performans, gotovo ritual. Ta odjeća više nije nevažna već postaje neodvojivi dio rada koji u sebi sadrži energiju i memoriju cijelog procesa. Izlažem je stoga kao još jedan segment instalacije.

Dnevnik klesanja:

U dnevniku klesanja svakoga sam dana zapisivala dojmove, napredak, osjećaje koji su me obuzimali tijekom rada. Jednako kao radnu odjeću, doživljavam ga bitnim dijelom procesa te ga kao takvog izlažem ravnopravno sa ostalim elementima instalacije.

Ključne riječi: procesualna umjetnost, audio-vizualna instalacija, performans, šamanizam, sound art

Sadržaj

Uvod.....	1
Klesanje kao arhetip.....	2
Procesualna umjetnost.....	4
Performans.....	8
Audio-vizualna instalacija <i>Klesanje je forma energije</i>	10
Tehnički dio.....	11
Dnevnik klesanja	12
Fotografije instalacije	14
Instalacija u kontekstu suvremenih umjetničkih istraživanja.....	21
Umjetnici koji su se u svom radu bavili dematerijalizacijom	22
Umjetnici koji su se u svojim radovima bavili elementom vremena.....	23
Zaključak.....	24
Summary	25
Literatura.....	27
Slikovni prilozi	27

Uvod

Tema moga diplomskoga rada nije završeni isklesani kip. Upravo suprotno, prebacujem fokus sa završenog umjetničkog produkta na sam proces izrade istoga koji predstavljam kao završni produkt. Proces je ovdje ključan element rada. Pokušavam ukazati na to kako se događa, specifično u ovom slučaju, kako nastaje (ili nestaje) rad u kamenu. Kako se kleše i koje su popratne i često nevidljive vrijednosti tog plemenitog i mukotrpnog čina. Moje zanimanje za upravo taj taj zanat započelo je na drugoj godini preddiplomskog studija na ALU kada sam se prvi put okušala u klesanju kamena u sklopu izbornog kolegija *Izrazi u kiparskim materijalima*. Isprva je bilo jako teško, zapravo toliko teško da sam htjela odustati. Pitala sam se što mi je to trebalo. Na sreću, moja znatiželja i tvrdoglavost bila je jača. Oduvijek me zanimao kamen kao materijal i silno sam željela naučiti i istražiti sve njegove mogućnosti, a veliko zanimanje u meni je pobudio i zvuk klesanja. Pitam se, bi li Michelangelo, da je živio u našem dobu, odbacio špicu i čekić te se uhvatio u koštac sa kamenom i bušilicom? Ja mislim da ne bi. Vjerujem kako bi rekao da na taj način ne bi osjetio taj element tjelesne muke, ne bi bilo iskreno. Pokušat ću objasniti što sam pod time mislila. Kada govorim o usporedbi Michelangelove špice i bušilice mislim zapravo na taj pojam vremena koji mi je važan. Ne mislim pritom da je rad koji je rađen isključivo ručno ili u koji je utrošeno više vremena samim time i bolji, ali da sam svoj rad napravila bilo kako drukčije, brže i uz pomoć drugih alata, to zaista ne bi bilo iskreno... Proces, meditacija, borba, ništa od toga ne bi bilo sadržano u njemu. Ništa što je meni bilo važno doživjeti i pokazati. Upravo to osjećam svaki put kada klešem, svakim udarcem špice u kamen. Osjećam vrijeme, posvećujem se i uranjam natrag u prirodu, u sebe. Taj uzlet sreće je neobjašnjiv. Mukotrпно je, teško, ali osjećam radost i neki unutarnji poriv da, od svih stvari kojima bih se mogla baviti u ovom poslu, upravo klešem.

KAMEN

Stijene su nam služile kao zaklon, gradile su se kuće od kamena, izrađivalo oružje i oruđe. Kamen je sastavni dio svake *dalmatinske pisme*, no pitanje na koje bih voljela znati odgovor je sljedeće: odakle mi fascinacija upravo tim materijalom? Pitam se je li na neki način kamen oduvijek bio dio mene? Je li mi taj „gen“ urođen, je li to arhetip¹ nekog dalekog pretka? Jesam li to naslijedila? U sljedećem poglavlju nastavljam ovu tezu potkrijepljenu sa izvorima iz knjige švicarskog psihologa i psihijatra Carla Gustava Junga, *Arhetipovi i kolektivno nesvjesno*.

Klesanje kao arhetip

„Pojam arhetip se često krivo razumije da predstavlja točno određene mitološke slike ili motive... baš suprotno, arhetip je naslijeđena tendencija ljudskog uma da formira mitološke motive – reprezentacije koje beskonačno variraju bez da gube svoj osnovni obrazac... Ta nasljedna tendencija je instinktivna, kao specifičan nagon gradnje gnijezda, migracije i sl., u ptica. Te kolektivne reprezentacije se mogu naći svugdje i karakterizirane su istim ili sličnim motivima. Ne mogu se povezati s određenim vremenom ili rasom. Nemaju znano porijeklo, i mogu se reproducirati čak i gdje se prijenos migracijom može isključiti.“

Sva u uvodnome dijelu postavljena pitanja potaknula su me na istraživanje, ili možda barem pokušaj odgovora na moja pitanja. Odlučila sam ih potražiti u analitičkoj psihologiji koje

¹ arhetip (grč. ἀρχέτυπον), prvotni mitski, obredni, religijski ili simbolički obrazac, uzorak ili struktura, koji se nesvjesno obnavlja u potonjim psihičkim, jezičnim ili književnim očitovanjima. U Platonovoj filozofiji, transcendentalno biće iz kojeg se isijavaju (emaniraju) slojevi zbiljnosti kao njegove odslike; tako je osjetilna zbiljnost oponašanje više zbilje kao prauzora. U skolastičkoj filozofiji, arhetip je jedan od oblika bića stvorenih u božanskom umu.

Novi su život tomu platonskom pojmu pribavili engleski antropolog J. G. Frazer (*Zlatna grana*, znatno prošireno 3. izdanje 1911–15) i švicarski psiholog C. G. Jung (*Preobrazbe i simboli libida*, 1911/12). Oni polaze od ciklične predodžbe o povijesti, u kojoj se ritmički obnavljaju stanoviti motivski i simbolički obrasci, i to poglavito u sferi tzv. kolektivnoga nesvjesnog, a ona proizvodi npr. snove i rituale. Citiranje:

arhetip. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 5. 8. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3738>>.

je začetnik upravo navedeni psiholog Carl Gustav Jung. Takozvana analitička psihologija sastoji se od dva sloja nesvjesnoga, a razlikuje se u osobnom nesvjesnom i kolektivnom nesvjesnom.

Potonji kolektivno nesvjesno smatra urođenim, a radi se o čimbenicima koji su nam svima u višoj ili manjoj mjeri jednaki, primjerice obrasci ponašanja koji se mogu pronaći u više, a ne samo u jednoj individui. Ono čime se bavim u svom radu odgovaralo bi i jednome i drugome (jer se pitam o sebi), ali ponajviše se pitam o kolektivnom nesvjesnom, odnosno o obrascima ponašanja koje smo naslijedili od svojih predaka ili putem tradicije. To bi Jung nazvao svjesnim obrascima, a koji proizlaze iz nesvjesnog. Dakle, time se ponovo vraćam na već spomenuti pojam koji je ustalio Jung – arhetip¹. »Arhetip je osnovni uređujući faktor kolektivno nesvjesnog. Arhetip predstavlja živi sistem reakcija, spremnosti na reakciju i načine razmišljanja koji određuju život pojedinca na nevidljiv način. Ono nije samo *a priori* povijesno uvjetovano stanje već izvor instinkta, jer arhetipovi su jednostavno rečeno forme koje instinkti preuzimaju. Svaki instinkt ima svoj arhetipski ekvivalent i svaki arhetip svoju instinktivnu bazu.«² Moj zaključak je kratak: klesanje može biti arhetip, koji pak može biti naslijeđen genetski ili prenesen putem tradicije (zanata).

Kao primjer toga navodim umjetnika Tonija Meštrovića i njegovu seriju radova sa kamenom '*Continuum continuus*'³, koji su nastali u razdoblju od 2007 do 2012. godine. Umjetnički projekt '*Continuum Continuus*' dokumentiran je i prezentiran kao niz video instalacija. Riječ je o radovima koji prikazuju umjetnikovog oca klesara u izradi dalmatinskog suhozida. Kao i u mome radu, umjetnik veliku pozornost pridaje ljudskom djelovanju, ali i ritmičnom zvuku udaraca tradicionalnog klesarskog alata.

¹ Usp. Carl Gustav Jung, *Arhetipovi i kolektivno nesvjesno*, Narodna knjiga; Miba books, 2015., str. 13-18.

² Vidi u: <http://hdap.hr/arhetip/>

³ Vidi u: https://macaknara.hr/pages/cc_trailer_qt.html

Osim same težnje da objasnim svoj odabir, u ovome radu ističem proces, čime bi i započela iduće poglavlje, a odnosi se na *Procesualnu umjetnost*.

Procesualna umjetnost

»Procesualna umjetnost je zbirni naziv za neoavangardne (happening, neodada, fluxus) te postavangardne (akcionizam, akcija, body art, performans, siromašna umjetnost, anti form umjetnost) pokrete nastale šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Ta vrsta umjetnosti zasnovana je na transformaciji umjetničkog djela kao predmeta (slike, skulpture, objekta, asamblaža) ili predmetne, statične intervencije u prostoru (instalacije, ambijenti, land art) u prostorno vremenski događaj ili proces. Procesualna umjetnost je varijanta termina postminimalističke umjetnosti, a postminimalističkom umjetnošću nazivaju se postupci dematerijalizacije umjetničkog objekta ostvareni uvođenjem vremenske komponente u prostorne, tjelesne, materijalne i energetske realizacije.«⁴ Svi spomenuti umjetnički pravci koji se bave komponentom vremena, nastaju kao proces ili početak transformacije pojma umjetnosti uopće. Te transformacije su se počele dešavati početkom 20. stoljeća pojavom „izama“⁵, a pravac kojemu ću se prvome posvetiti kako bi mogla objasniti svoj rad te mu postaviti nekakav vremenski i značenjski okvir jest dadaizam.⁷ Dakle, dadaizam je pravac koji odbacuje sva pravila i svu tradicionalnu umjetnost prije nje. Samo neki

⁴ Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Horetzky, Zagreb, 2005., str. 516.

⁵ Pojam koji označuje avangardne pravce nastale početkom 20. stoljeća (impresionizam, ekspresionizam, dadaizam, nadrealizam..)

od citata umjetnika, pjesnika, filozofa i pisaca govore sljedeće: „Uopće ne želim znati je li bilo ljudi prije mene.“, T. Tzara; „Destrukcija je također kreacija.“, M. Bakunjin; „Onaj koji želi stvarati... najprije mora razoriti i uzdrmati priznate vrijednosti.“, F. Nietzsche.

U svojem radu pronalazim elemente bliske mislima dadaista. Radi se o završnome produktu kao besmislenom rezultatu dugotrajnog i mukotrpnog procesa klesanja, nasuprot klasično i tradicionalno očekivanoj isklesanoj kiparskoj formi, iako on ustvari nije besmislen na način na koji su to dadaisti tumačili. Moj razlog za ovaj rad je upravo proces klesanja razložen na njegove materijalne, nematerijalne i energetske elemente. Jedna od referenci iz vremena dadaizma na koju se oslanjam je rad Man Raya i Marcela Duchampa *'Elévage de Poussière' (Dust breeding)*⁸. Rad je nastao 1920. godine. Umjetnik je našao smisao u fotografiji nepočišćenog radnog ateljea. Kao i u mom radu, prašina je dokaz prolaznosti, smrtnosti, i najvažnije – vremena. Uvijek ostaje dokaz, sjećanje i emocija na određeni događaj, kao i na kraj rada.

⁷ dadaizam ili dada označava pokret u književnosti i likovnim umjetnostima poslije I. svjetskog rata (utemeljen 1916. u Zürichu), koji u traženju novoga izraza negira sve ustaljene vrijednosti. Citiranje: dadaizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 3. 9. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13655>>. ⁸ Vidi u: <https://davidcompany.com/dust-breeding-man-ray-1920/> Pregledano: 05.09.2020.

Svako umjetničko djelo nastaje od ideje. Dok je u tradicionalnom shvaćanju umjetnosti ideja bila važna kako bi se manifestirala u završenom djelu i njegovoj estetskoj vrijednosti, konceptualna umjetnost istražuje značenje umjetnika i umjetničkog rada te proširuje polje same umjetnosti. Pravac je nastao šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća, a razvija se iz pravca *minimalizma*, *fluxusa*, *procesualne* i *anti-form* umjetnosti.

Još jedan pravac u kojemu sam pronašla korijene svoga rada je *fluxus*. »Fluxus (lat. tok, tijek) je neoavangardni pokret nastao u Sjedinjenim Američkim Državama i Europi 1962. godine. Karakterizira ga interdisciplinarnost, posebice rad u glazbi, performansu, asamblažu, poeziji, happeningu, kao i ostalim „različitim umjetničko-životnim oblicima ponašanja“ u koje spadaju »otvoreni i nekonzistentni multimedijalni, intermedijalni, dekolazni i mixed media radovi (akcije)«. ⁶

Fluxus bi mogli opisati kao niz ili spoj raznih pokreta i žanrova. Jedan od najznačajnijih predstavnika *fluxusa*, umjetnik koji je obilježio umjetnost druge polovice 20.st., je Joseph Beuys

⁶ Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Horetzky, Zagreb str. 226.

poznat po svojim akcijama, *happeninzima* i ritualnim radovima. U njegovim radovima pronalazim upravo te šamanističke i ritualne komponente koje povezujem sa svojim klesanjem kao performativnim, meditativnim ritualom i odjećom koja kroz taj proces dobiva potpuno novo značenje. Jedan od takvih njegovih radova je *Pusteno odijelo* iz 1970. Umjetnik je od 1965. počeo proizvoditi replike svojih odijela koje je nazivao „umnošcima“, s ciljem približavanja umjetnosti široj javnosti, a ne samo bogatim kolekcionarima. Odijela su sašivena od filca te vise na vješalici tvoreći instalaciju što aludira na praznu ljusku što simbolizira zaštitu od svijeta i individualnu izolaciju. Beuys često pridaje energetska i ljekovita svojstva materijalima koje koristi u radovima, što je slučaj i sa filcom.

John Cage ⁷ je američki skladatelj koji je bio dio struje *fluxusa*. Karakteristično za *fluxus*, služio se brojnim medijima te povezivao brojne sfere glazbe, likovnih umjetnosti, kazališta, plesa i drugo. Radio je brojne eksperimente sa zvukom, a jedan od poznatijih takvih primjera je skladba

⁷ Cage [kei62721], John, američki skladatelj, grafičar, izvođač, predavač i pisac (Los Angeles, 5. IX. 1912 – New York, 12. VIII. 1992). Studirao skladanje u Los Angelesu i u Parizu kod R. Buhliga, A. Weissa, H. D. Cowella i A. Schönberga. Godine 1942. započeo surađivati s koreografom M. Cunninghamom; 1958. držao tečaj eksperimentalne glazbe pri Međunarodnim tečajevima za novu glazbu u Darmstadtu i otada se njegov utjecaj počinje širiti i na europske skladatelje. Cage je jedan od najsmjelijih inovatora u glazbi XX. st. koji je iz temelja uzdrmao tradicionalni pojam umjetničkog glazbenog djela i uobičajeni odnos između skladanja, interpretacije i slušanja. Godine 1938. skladao je prvu skladbu za preparirani klavir (Bacchanale), a od početka 1950-ih pod utjecajem konfucijanskih svjetonazora i zen-budizma uveo je u skladanje nedeterminaciju, tako da takva uloga slučaja posve mijenja i

4'33¹¹ ili *Tišina*. u kojoj, kako i sam naziv sugerira, izvođač ne proizvodi zvuk. Zvuk proizvodi sama publika. Poanta skladbe je upravo u napetosti i vremenu u kojem se u prepunoj koncertnoj dvorani iščekuje zvuk klavira u trajanju od 4 minute i 33 sekunde, ne u zvuku ili svim ostalim zvukovima pri iščekivanju neke skladbe. Cage prihvaća slučajnosti u svojim radovima te je konstantno istraživao gdje ga te slučajnosti mogu odvesti. Paralelu sa svojim radom vidim upravo u tome da neočekivano i nekonvencionalno predstavim kao sadržaj. Cage je tišinom napravio skladbu, dok sam ja poništila kamen do praha te upravo taj prah izlažem kao svoj rad.

Performans

Performans (eng. performance) spada u bihevioralnu vrstu umjetnosti, odnosno u umjetnost ponašanja. Performans je režirani ili neregirani umjetnički događaj u funkciji umjetničkog djela koji umjetnik ili drugi izvođači (glumci) realiziraju pred publikom.¹² U pionire performansa spadaju važni umjetnici kao što su Marina Abramović, Allan Kaprow (koji je uveo pojam *happeninga*), Yves Klein, Piero Manzoni, Timm Ulrichs, Hermann Nitsch, Joseph Beuys i drugi. Isto tako, domaća umjetnička scena je bogata umjetnicima koji se izražavaju upravo u toj umjetničkoj formi, a neki od njih su Tomislav Gotovac, Sanja Iveković, Dalibor Martinis, Vlasta Delimar, Siniša Labrović, Marko Marković, Sandra Sterle, Kata Mijatović i Vlasta Žanić.

Još jedan oblik performansa kojim sam se koristila u svom radu je *performans za (video) kameru*. Proces klesanja snimala sam cijelo vrijeme za njegova trajanja, gotovo svakodnevno kroz dva mjeseca, a montirani video rad prikazuje ga u trajanju od 12 min. U početku je u fokusu kamenu blok, dok se ja od tog bloka jedva vidim. No, kako proces napreduje, kamen se smanjuje, a ja sve više dominiram u kadru, kao i aktivnost koju izvodim.

različitih umjetnosti, i instrumentalnomu kazalištu. Poseban je utjecaj imala zbirka njegovih tekstova pod naslovom

tradicionalni status skladateljskog autorstva. Sve njegove stvaralačke djelatnosti (skladanje, crtanje grafika, predavanja, pisanje i dr.) prožete su tim specifičnim poimanjem slučaja. Okušao se u svim vrstama eksperimentalne glazbe, a važan je i njegov prinos suvremenom glazbenom kazalištu, osobito multimedijском prožimanju više

Tišina (Silence, 1961). Citiranje: Cage, John. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 7. 9. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10499>>. ¹¹ Vidi u: <https://youtu.be/JTEFKFiXSx4>

¹²Silva Kalčić, Neizvjesnost umjetnosti, Školska knjiga, 2005. str.

Sličnosti sa svojim radom pronalazim u radu Vlaste Žanić, *Svijeća za Editu*. Umjetnica je napravila golemu svijeću, 150 cm visoku, koju je zatim postavila u galeriju i upalila. Višesatni performans koji je potom izvela sastojao se od klesanja, odnosno skidanja slojeva voska sa središnjeg dijela svijeće sve dok se nije u tolikoj mjeri istanjila da se prelomila, pala na tlo, a plamen ugasio. Performans je sniman, a njegova video dokumentacija kasnije je bila predstavljena na izložbi kao dio rada. Prisutnost elementa vremena, procesa ali također i dijelove svijeće kao dio eksponata povezujem sa svojim radom.

Spomenuti rad posvećen je umjetnici Editi Schubert, autoričinoj prerano preminuloj kolegici. Radi se o veoma emotivnom radu koji me dotakao na mnogo načina, tim više što mi je Edita Schubert⁸ također predstavljala uzor za vrijeme studiranja. Prvenstveno je bila slikarica, ali početkom sedamdesetih godina 20. st. počinje raditi eksperimente u kojima izvodi radove na granici slikarstva, skulpture i objekta. Njena serija skulptura-ambijenata od organskih materijala, granja, pruća, lišća, suhe trave i stabljika poslužila mi je kao inspiracija u mom umjetničkom stvaralaštvu. Osim što me privlačio kamen, za vrijeme studija radila sam skulpture i reljefe od suhih grana, ambijentalne instalacije u obližnjoj šumi sa drvom, šibljem i granama. Prirodni materijali su ono ključno što se proteže kroz moje radove kao želja i potreba istinskom vraćanju prirodi.

⁸ Schubert [šu'bert], Edita, hrvatska slikarica (Virovitica, 17. VI. 1947 – Samobor, 26. VII. 2001). Diplomirala 1971. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu (M. Stančić). Isprva slikala hiperrealistički, potom izvodila instalacije magijskoga naboja u skromnim materijalima (lišće, tkanina, pijesak) koje je kombinirala s oslikanim površinama (Zvijezda repatica, 1981). Potkraj 1980-ih slikala kompozicije intenzivnih boja u duhu nove geometrije (Bez naziva Katedrala, 1987), a u nastojanju da individualnu razinu stvarnosti uklopi u širi kontekst radila je ambijentalne instalacije (Moj stan, 1999) i web-art (Šetnje, 2001). Citiranje: Schubert, Edita. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 5. 9. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54988>>.

Audio-vizualna instalacija *Klesanje je forma energije*

Rad je nastao iz velike želje za klesanjem i ljubavi prema kamenu, ali i kao spoj ili pomirenje „nekoliko svjetova“ i medija, prvenstveno tradicionalnog zanata, koncepta bliskog europskim neoavangardama, postminimalizmu i procesualnoj umjetnosti poništavanja i dematerijalizacije te korištenja audio i video medija kao mogućnosti bilježenja i predstavljanja vremenskog procesa. Moja želja je bila klesati, a moja me mentorica poticala da izađem iz okvira, osvijestim tu svoju želju i pokušam ju izraziti na neki nov način, to jest da se okušam u nekom suvremenijem polju umjetnosti, polju od kojega me možda bilo strah, jer mi je to bio nepoznat i neistražen teren. Kako bilo, ovoga rada ne bi nastao da nije moje mentorice koja me uvijek poticala na istraživanje. Moje su riječi glasile otprilike ovako: „Ja bih samo htjela klesati.“; „Pa dobro što bi klesala?“ – upitala me tada mentorica. „Klesala bih bilo što, ništa., samo je važno da klešem.“ – odgovorila sam, a ona je rekla: „Pa dobro, onda kleši ništa!“, i tako sam krenula klesati blok kamena - u *ništa*, pretvarati ga u prašinu.

Ovdje koristim dobru priliku za objašnjenje samog naziva diplomskoga rada *Klesanje je forma energije*. Dugotrajni proces klesanja i snimanja, svakodnevnog ritualnog presvlačenja, zapisivanja svojih misli i osjećaja tijekom cjelokupnog procesa, svakodnevno ponavljanje određenih radnji i njihovo trajanje. Sve to spojilo se u jednu specifičnu namjeru ili, bolje rečeno, energiju, jer zapravo namjere osim samog klesanja nije niti bilo, a klesanje i sve fizičke, psihičke i emocionalne popratne pojave toga čina i zajedno s njime oblikovale su tu formu energije.

Tehnički dio

Prostor ljevaonice na Jabukovcu pokazao se zanimljiv i pogodan za moja ritualna snimanja. Bio je to prostor pun tragova prašine i gipsa, batova za tesanje i raznog drugog alata. Na sreću, taj prostor posjeduje i velike prozore kroz koje se vidi šuma.

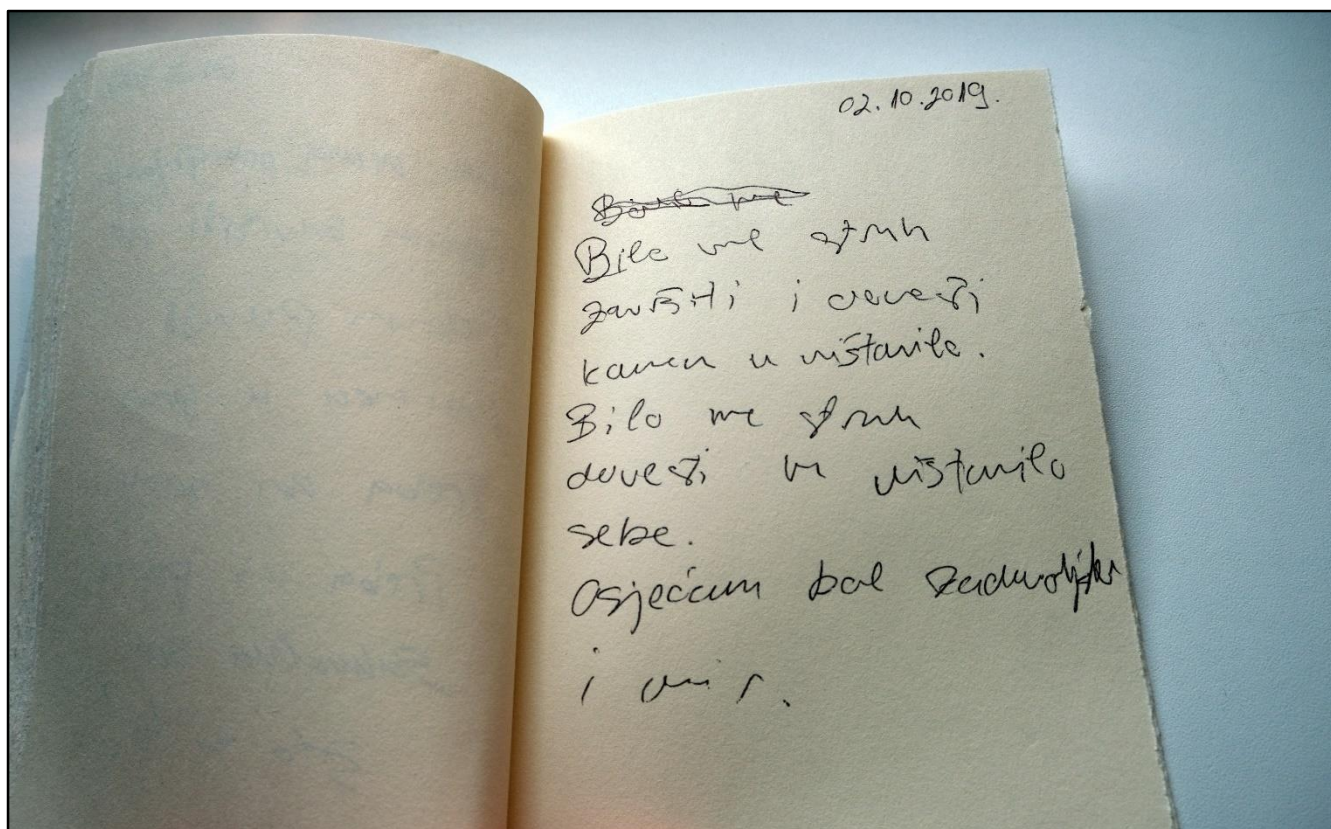
Šuma je priroda, kamen je dio prirode s kojom sam oduvijek duboko povezana. Cijeli svoj umjetnički put započela sam upravo koristeći prirodne materijale. To su uz kamen bile i grane, a grane su dio šume. Šuma ovom radu pridonosi cjelokupnoj atmosferi, a promjene svjetla i gibanje grana vidljive su u videu i svjedoče o prolasku vremena.

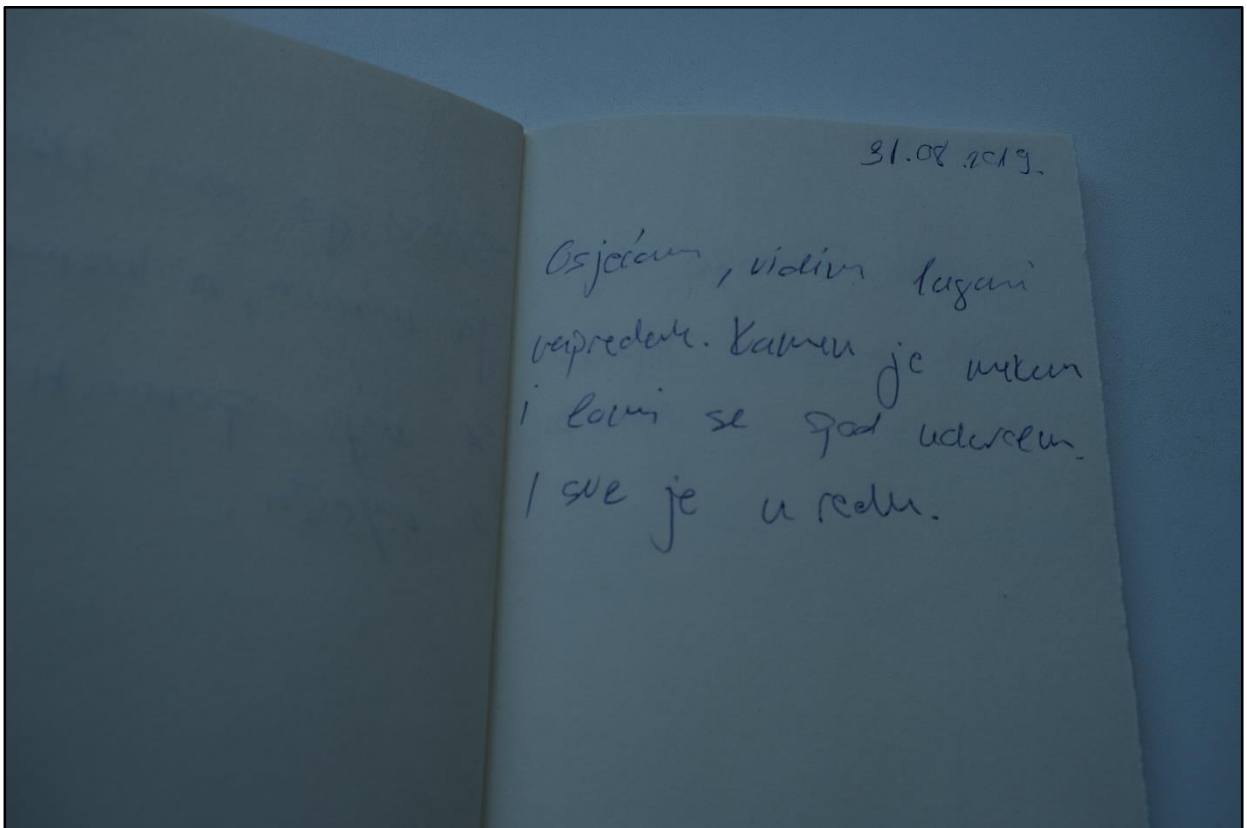
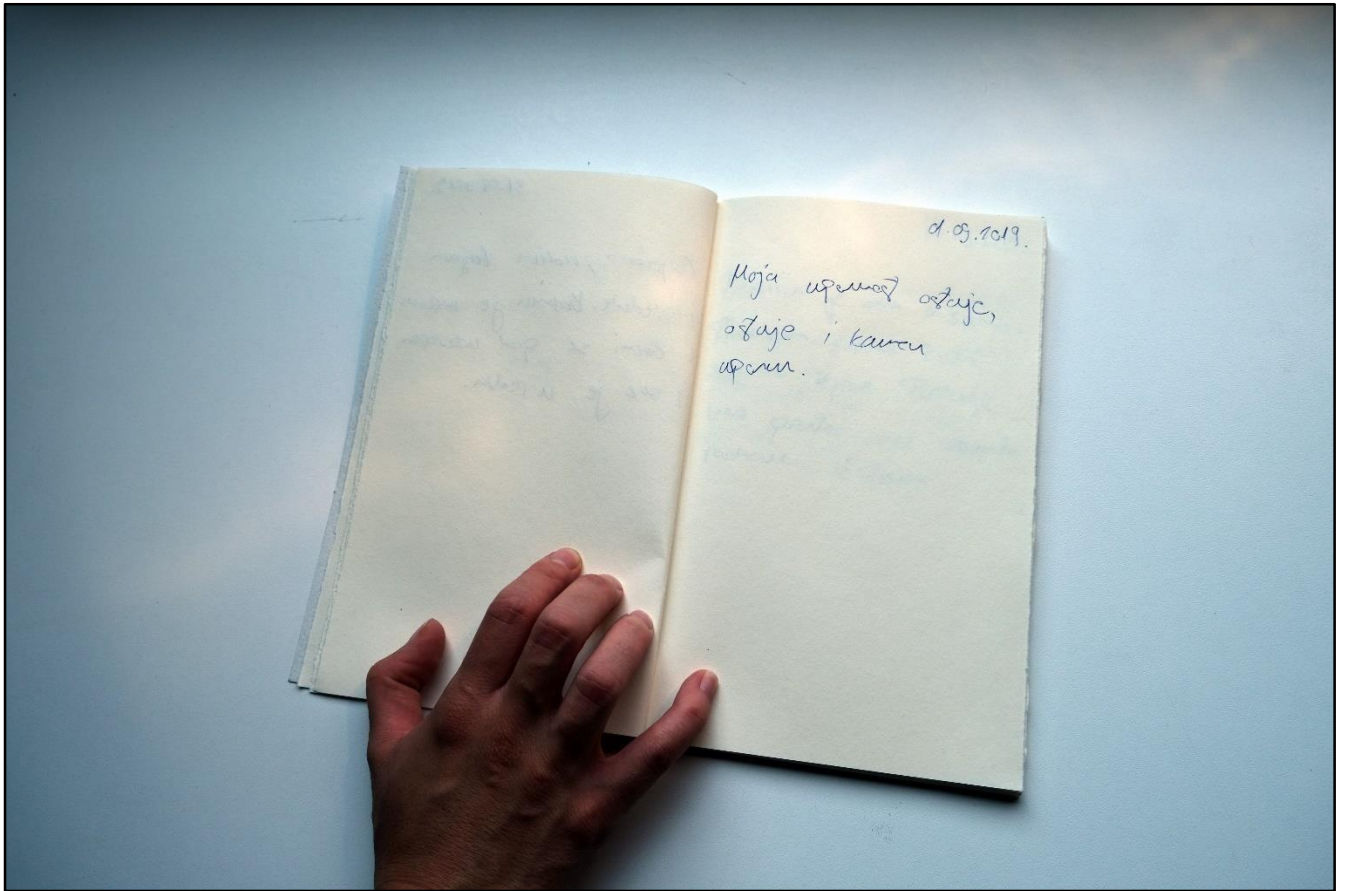
Postavila sam kamen na podest, namjestila kut snimanja, sakupila alate i obukla svoju radnu odjeću te krenula poništiti kamen u prah. Samo klesanje i snimanje trajalo je oko dva mjeseca. Neizostavan dio procesa, koji je trajao gotovo dvostruko duže nego samo snimanje je bila montaža video uratka i zvuka. Trebala sam izmontirati cijeli video u jednu smislenu i tečnu cjelinu. Prvenstveno ga je trebalo skratiti, a istodobno prikazati cijeli, dugi proces klesanja, odnosno ovjekovječiti kamen kako nestaje pred gledateljevim očima. Druga jako bitna stavka za mene bio je zvuk. Trebalo ga je montirati zajedno sa slikom, a da se ne izgubi kontinuitet i ritam cjelokupnog procesa. Zvuk je davao pečat samom činu klesanja, bio je to ples oko kamena, u ritmu udaraca špice o kamen.

Dnevnik klesanja

Dnevnik klesanja je nastao spontano. Nekako mi je bilo prirodno svaki dan kada pridem radnom mjestu uzeti papir, grafit ili olovku i krenuti zapisivati svoje osjećaje i misli koje su me obuzimale tokom rada. Dan prvi u mom Dnevniku klesanja glasi ovako: „Konačno sam odlučila započeti borbu s kamenom. Je li isto kao sa vjetrenjačama?; Je li uzaludno ili oslobađajuće?; Što želim time reći?; Nije uzaludno jer volim klesati.; Nije uzaludno jer me oporavlja.; Teško je ući u sebe i rasuti se u komadiće i prašinu i ponovno krenuti dalje.“

Konačno je došao i zadnji dan, a moja razmišljanja glasila su ovako: „Bilo me strah završiti i dovesti kamen u ništavilo.; Bilo me strah dovesti u ništavilo sebe.; Osjećam bol, zadovoljstvo i mir.“

Fotografije instalacije

Instalacija u kontekstu suvremenih umjetničkih istraživanja

Ideja mojega rada nije nastala po uzoru na nekog umjetnika ili pak umjetnički rad, što ne znači da ne postoje radovi koje se bave sličnom problematikom i temom. Navest ću par umjetnika koji su me inspirirali tijekom studija i koji su također stvarali u mediju videa i zvuka.

Ponajviše su na mene utjecali radovi koji su sugerirali prolaznost, kao što su primjerice *land artisti* poput Andyja Goldsworthyja i Richarda Longa. Fotografija i video dokumentacija su neizmjerljivo važni kod takvih radova, jer oni na kraju iščeznu te je to jedini način da ih se očuva.

Umjetnici koji su se u svom radu bavili dematerijalizacijom

Primjer umjetnika kojemu je u radovima prisutna upravo ideja praznine i dematerijalizacije je Anish Kapoor. Njegov rad '*Void Field*' iz 1989. godine jedan je od primjera upravo takvih radova. Od 1990-ih Kapoor se bavi istraživanjem negativnog prostora, otvorima i šupljinama koji se često nazivaju „prazninama“. '*Void Field*' skulpturalna je instalacija od četiri krševita bloka lomljenog pješčenjaka. U središtu svakog kamena nalazi se naizgled duboka rupa dobivena crnim pigmentom koja priziva beskonačnost.

Umjetnici koji su se u svojim radovima bavili elementom vremena

U radu Francisa Alÿsa *Sometimes making something leads to nothing*⁹ iz 1997. godine također pronalazim sličnosti sa svojim radom. Gurajući rukama veliki blok leda kroz Mexico City sve dok se konačno ne otopi, umjetnik također poništava materijal. Pri kraju performansa, umjetnik sad već sitan komad leda doslovce „šuta“ nogom dok se potpuno ne otopi. Performans je trajao devet sati.

Ovaj umjetnikov poduhvat je socijalno angažiran, a taj se angažman ocrtava u „uzaludnome“ trudu i „nestvaranju“, pri čemu šalje jaku poruku. Metafora je to uzaludnoga rada i siromaštva stanovništva koje si ne može osigurati bolji život koliko god se trudili. U radu je izrazito bitan proces i vrijeme koje je utrošeno da bi se otopio led. Poveznicu sa svojim radom vidim u poništenju materijala, samom procesu, kao i eventualnoj uzaludnosti toga čina. *Endurance performance*, još je jedan od termina koji povezuje rad Francisa Alÿsa i moj rad. Riječ je o vrsti performansa koji se bazira na što dužem vremenu trajanja kroz koje se izražava određena ideja. Najčešće uključuje neki oblik poteškoća, poput boli, samoće ili iscrpljenosti. Izvedbe obično obuhvaćaju duži vremenski period upravo kako bi se testirala granica izdržljivosti.

⁹ Vidi u: <https://francisalys.com/sometimes-making-something-leads-to-nothing/>

Zaključak

Proces je daleko najvažniji element ovoga rada, trajao je gotovo dvije godine te mi se činio beskonačnim. Kada kažem proces, ponajprije mislim na onaj misaoni, jer je on ustvari bio najduži. Duži i od klesanja kamenog bloka u prah i od montiranja videa. Kako sam već više puta napomenula, ovaj rad je za mene bio veliki izazov, a prvenstveno što se tiče montiranja videa i zvuka. Snimala sam probne materijale, povezivala i slagala cjelinu, svojevrsnu skladbu u pokušaju da je prikazem točno onako kako živo djeluje u mojoj glavi. Nakon brojnih pokušaja i raznih verzija, shvatila sam da sam to uspjela napraviti samom montažom video materijala. Od dinamičnog, zvonolikog i pomalo sramežljivog zvuka koji prema kraju postaje sve sporiji i teži, osjeća se moj umor, kao i umor kamena. S njime sam se razvijala, rasla, učila ponajviše o sebi, jer je rad usko povezan sa mojom osobnošću i nutrinom. Spoznala sam i osvijestila što me privuklo kamenu i njegovu „poništanju“ kao oslobađajućoj aktivnosti kroz koju sam pokušala doprijeti do srži sebe same, dovodeći se do „nulte točke“, resetirajući sve svoje postavke... No, trebala bih možda još nekoliko kamenih blokova da se zagledam još dublje u sebe.

Summary

Sculpting is a form of energy is an audio-visual installation composed of several elements. A video showing the process of carving a stone block until it turns to stone dust, the dust on the pedestal, the tool I carved with, the clothes I wore during the process and a handwritten diary of the process itself.

The sound of the chanting, meditative rhythm of the spike's strikes on the stone is very important in the whole work. The stone block was crushed, annulled. It points to a connection between two seemingly contradictory, and perhaps unbreakable connections - on the one hand, the work depicts the beauty and meditation of the very act of carving and everything it carries or takes with it. All the problems disappear by that time, the stone, the problem of it, the torment, the difficulties and the sound begin. On the

other hand, the tendency towards the destruction, in the annullment of the stone, and its dematerialization itself indicates the destructive power of tools in human hands, stubbornness, will, patience, time... I present material and virtual evidence of the process of stone carving as a work of art.

Video:

The video is a key element of the work because it makes the process of annulling the stone block visible. An important segment of the video is also the documented carving sound. In addition to emphasizing the mantric meditateness of the process itself, it points to changes in the rhythm and strength of the beats and gives a dynamic experience to the entire installation.

Dust:

The stone dust with larger and smaller pieces of crushed stone displayed on the pedestal on which I carved represents a (de) materialized product of the process as a work of art.

Clothes:

Wearing the same clothes every day for the duration of the carving process turned into a kind of performance, almost a ritual for itself. These clothes are no longer unimportant but become an inseparable part of the work that contains the energy and memory of the whole process. I therefore present it as another segment of the installation.

Carving diary:

In the carving diary, I wrote down everyday impressions, the progress, the feelings that overwhelmed me during the work. Just like work clothes, I experience it as an important part of the process, and as such I expose it on an equal footing with other elements of the installation.

Keywords: process art, audio-visual installation, performance, shamanism, sound art

Literatura

1. John Cage, *Tišina: Predavanja i rukopisi Johna Cagea*, Tišina, Ceres, Zagreb, 2010. [Prijevod; Prvi put objavljeno: 1961.]
2. Carl Gustav Jung, *Arhetipovi i kolektivno nesvjesno*, Narodna knjiga; Miba books, 2015. [Prijevod; Prvi put objavljeno: 1959.]
3. Silva Kalčić, *Neizvjesnost umjetnosti*, Udžbenik za 4. razred gimnazije iz predmeta Likovna umjetnost, Školska knjiga, 2005.
4. Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Horetzky, Zagreb, 2005.

Slikovni prilozi

Slika 1. Man Ray, Marcel Duchamp, *'Elévation de Poussi è re' (Dust breeding)*

<https://davidcompany.com/wp-content/uploads/2020/04/Dust-Breeding.jpeg> Preuzeto:

04.09.2020.

Slika 2. Joseph Beuys, *'Felt Suit'*

https://www.tate.org.uk/art/images/work/T/T07/T07441_10.jpg

Preuzeto: 04.09.2020.

Slika 3. Vlasta Žanić, *'Svijeca za Editu'*

<https://sites.google.com/a/glavomibradom.com/www/radovi/rad-svijeca-za-editu-video-zapisperformansa>

Preuzeto: 05.09.2020.

Slika 4. Toni Meštrović, '*Continuum continuus*'

https://macaknara.hr/images/continuum_continuus_trailer_2.jpg

Preuzeto: 07.09.2020.

Slika 5. Anish Kapoor, '*Void Field*'

https://media.artgallery.nsw.gov.au/thumbnails/collection_images/2/215.1990.ad%23%23S.jpg.505x447_q85.jpg

Preuzeto: 15.09.2020.

Slika 6. Francis Alÿs, '*Sometimes making something leads to nothing*'

<https://3.bp.blogspot.com/-YDOFhemlEaE/V3TwQAz3I-I/AAAAAAAAAF74/idA6sxGXrXYDDXECOp5gsAdAo1ZhVgdjgCLcB/s640/ice2.jpg> Preuzeto:
07.09.2020.

Fotografije instalacije:

Autor: Tanja Vujasinović